

THE ROLE OF NATIONAL CULTURE AND CIVILIZATION IN NATION BUILDING

Fusun Kayan ARDAMAN*

* Doktora öğrencisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, fkayan@gmail.com, Orcid: 0009-0000-4171-3179

Received Date: 14.03.2025 Revised Date: 21.04.2025 Accepted Date: 06.05.2025

Copyright © 2025 Fusun Kayan ARDAMAN. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

In this article, which aims to examine the strategic mission of the concepts of National Culture and Civilization in the transition from the multinational empire to the nation-state, which is almost the obligatory direction of the period, the etymological structure and word meanings of both concepts within the conceptual framework of both concepts are first explained. It is considered important to mention the people who have expressed an opinion on the perceptions of culture and civilization in order to see the change of the concepts, and the definitions of culture and civilization by foreign scientists are given first. This was followed by a brief definition of National Culture, which was introduced to our literature by the Turkish intellectual Ziya Gökalp and is closely related to the title of the article. The perception and interpretation of the concepts of culture and civilization by the Turkish intellectuals of the 19th and 20th centuries in chronological order from the Tanzimat period, when the concepts of culture and civilization began to enter the agenda of the Ottoman intellectuals, are given with examples. In the last section, as indicated in the title of the article, the use of the concepts of culture and civilization as a tool in the new system and nation-building phase, which is the last link of the Turkish States in the 20th century, has been tried to be examined.

Keywords: Culture, Civilization, National Culture, Nation Building

ULUS İNŞASINDA MİLLİ KÜLTÜR VE MEDENİYET KAVRAMLARININ ROLÜ

ÖZET

Milli Kültür ve Medeniyet kavramlarının, çok-uluslu imparatorluktan, dönemin neredeyse mecburi istikameti olan ulus devlete geçiş aşamasına geçişte üstlendikleri stratejik misyonu incelemeyi amaçlayan bu makalede önce her iki kavramın kavramsal çerçevesi dahilinde etimolojik yapısı ve kelime anlamları açıklanmıştır. Kültür ve medeniyet algıları hususunda fikir belirtmiş kişilere değinmek kavramların değişimini görmek açısından önemli olduğu düşünülmüş, önce yabancı bilim insanların kültür ve medeniyet tanımlarına yer verilmiştir. Literatürümüze makalede sıkça yer verilen Türk aydını Ziya Gökalp tarafından kazandırılan ve konu başlığı ile yakından ilgili olan Milli Kültür'ün kısa tanımı ile devam edilmiştir. Kültür ve medeniyet kavramlarının, Osmanlı aydının gündemine girmeye başladığı Tanzimat döneminden itibaren kronolojik sıra ile 19. Ve 20. yy Türk aydınlarının kavramları algılama ve yorumlamalarına örneklerle yer verilmiştir. En son bölümde, makale başlığında işaret edildiği üzere Türk Devletlerinin 20. Yüzyıldaki son halkası olan yeni sistemi ve ulus inşası aşamasında kültür ve medeniyet kavramlarının bir araç olarak kullanımı incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Medeniyet, Milli Kültür, Ulus İnşası.

1.GİRİŞ

İmparatorluklar devrinin bitip yerini ulus devletlere bıraktığı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile yirminci yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı İmparatorluğu için de oldukça sıkıntılı olmuştur. Bir taraftan milliyetçilik akımlarının baskısı diğer taraftan iki yüz yıldır giderek artan askeri ve yönetsel zayıflıklar 600 yıllık imparatorluğun can çekişmesine sahne olmuştur. Sonu tahmin edilemeyen kötü gidişatı durdurabilmek, yönünü değiştirebilmek, en kötü ihtimalle bir değişim olacaksa bu değişimi kontrol edebilmek adına çözüm bulabilmek, devletin yöneticileri kadar Türk aydınlarının da gündemini meşgul etmiştir. Bu tarihi süreçte gerek bireysel gerekse muhtelif cemiyetler halinde çeşitli çözüm önerileri, ideolojiler ve yöntemler üretilmiştir. Milli kültür ve medeniyet kavramlarına da bu pencereden bakmak, bunları dönemin Türk aydını için çok uluslu yapıdan ulus devlete geçişte birliği kurmaya, kimliği korumaya çalışan bir refleksin ürünü olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Kültür ve Medeniyet kavramları Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısında gücünü kaybetmesi ve arka arkaya yenilgilere uğraması sonucu dönemin yöneticilerinin olduğu kadar aydınların da çözüm önerileri düşündüğü dönemde Türk fikir dünyasının gündemine girmiştir. Medeniyet kavramı Tanzimat'ın getirdiği Batılılaşma hareketinin etkisiyle birlikte doğmuştur. Kültür kavramına da aynı medeniyet kavramında olduğu gibi kültür değişimleriyle birlikte bu dönemde rastlanmaktadır.

Tanzimat ile ikinci meşrutiyet arasında geçen zaman aralığında gerek aydın gerekse yönetim kademesinin çabası Osmanlı medeniyeti ile Batı medeniyetini uzlaştırmak olduysa da bu çaba şekilsel ve yüzeysel olmaktan öteye gidememişti. Söz konusu dönemde milli kültür kavramı gündemi meşgul etmiyordu zira Osmanlıda elitlerin kültürü ve halkın kültürü ayrı dünyaların unsuru olduğundan bir araya gelip ortak bir tabana oturma gibi bir kaygıları yoktu.

Batı'nın ideolojik akımlarının etkisi ile uygulamaya alınan İkinci meşrutiyet ve arkasından Osmanlı'nın parçalanması sonucunu doğuran dünya savaşının travması ile elde kalan toprak ve halktan birbirine bir şekilde sıkı bağlarla bağlı bir millet yaratma çabası hakimdi. Bu süreçte, *milli kültür* denen ve içinde ortak geçmiş, ortak dil, ortak gelenek, ortak örf, adetler, semboller ve ortak yaşam tarzlarını barındıran kavram *birlik* için, *medeniyet* denen ve içinde geri kalmışlığın panzehiri olarak görülen Batının ilim, bilim, fennini barındıran kavram da *yön tayini* için oldukça pratik bulunmuştu.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu makalede incelenecek olan kültür ve medeniyet kavramlarının daha iyi anlaşılabilmesi açısından önce kavramların etimolojik temellerine daha sonra da tanımlamalarına yer verilmiştir.

2.1. Etimoloji Temelinde Kültür ve Medeniyet

Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğünde;

Kültür kelime anlamı olarak; “*Tarihi, toplumsal gelişimi içerisinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü*” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 1998: 1436).

Ötüken Türkçe Sözlük'te kültür kelimesi; "1. biy. Tarım. 2. biy. Hücrelerin, dokuların, mikroorganizmaların, laboratuvarlarda yetiştirilmesi; mikrop üretme. 3. Toplumun, insan hayatı ile ilgili olarak tarihi ve sosyal süreç içinde geliştirdiği ve gelenek halinde sürdürdüğü; insanın doğal ve toplumsal çevresine kabul ettirdiği egemenliğinin ölçüsünü belirten her türlü duygu, düşünce, dil, edebiyat, sanat ve yaşayış alanındaki maddi ve manevi değerler bütünü. 4. Toplumun belirli bir kısmına veya bir milletin bütününe özgü düşünce, davranış, giyim kuşam, zevk ve sanat eserlerinin tümü. 5. Belli bir konuda edinilmiş geniş ve sistemli bilgi; belli bir alana özgü yeterince geniş bilgi. 6. Muhakeme, eleştirme, değerlendirme, zevk alma yetilerini yeterince geliştirmiş olma durumu. 7. Bireyin kazandığı bilgi; bir gruba gereksinim duyduğu geleneksel bilgileri kazandırma." anlamlarıyla açıklanmıştır (Çağbayır, 2007: 2891).

Kubbealtı Lugatı'nda ise kültür;

"1. Bir milletin inanç, düşünce, sanat, adet ve geleneklerinin, maddi ve manevi değerlerinin bütünü, hars. 2. Bir milletin sanat ve fikir eserlerinin bütünü. 3. Düşünce, zevk, eleştirme ve değerlendirme melekelerinin geliştirilmiş olması durumu. 4. Belli bir konudaki geniş sistemli bilgi: "Felsefe kültürü." "Tarih kültürü." 5. Uygun şartları hazırlayarak mikrop üretme." anlamlarıyla açıklanmıştır (Ayverdi ve Topaloğlu, 2007: 671).

Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğünde;

Medeniyet kelime anlamı olarak; "Bir ülkenin, bir toplumun, maddi ve manevi varlıklarının fikir, sanat çalışmaları ile ilgili niteliklerinin tümü" dır (TDK, 1998: 2291).

Ötüken Türkçe Sözlükte medeniyet kelimesi;

"1. Şehirde yaşama; kentli oluş; kentte yaşama biçimi. 2. Ekonomik, siyasal, toplumsal, düşünce, kültür ve sanat, bilim ve teknik bakımlarından ideal sayılan üst düzeyde yaşama durum; ideal gelişmişlik; uygarlık. 3. Toplumların veya ülkelerin düşünce ve sanat hayatı ile maddi ve manevi varlığına özgü niteliklerin tümü; uygarlık. 4. Bilim ve tekniğin verilerinden en üst düzeyde yararlanabilme durumu. 5. Daha nazik, daha kibar olma durumu." anlamlarıyla karşılanmıştır (Çağbayır, 2007: 3105).

Kubbealtı Lugatı'nda medeniyet; "Bir millet ve toplumun maddi, manevi varlığına ait değerlerden, fikir ve sanat hayatındaki çalışmalardan, bilim, teknik, sanayi, ticaret vb. alanlardaki nimetlerden yararlanarak ulaştığı bolluk, rahatlık ve güvenlik içindeki yaşama biçimi, medenilik, uygarlık." anlamlarıyla karşılanmıştır (Ayverdi ve Topaloğlu, 2007: 716).

Kültür kelimesinin kökeni; Fransızca culture "1. toprağı ekip biçme, tarım, 2. terbiye, eğitim" sözcüğünden alıntıdır. Fransızca sözcük Latince aynı anlama gelen "cultura" sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Latince colere, cult- "ekip biçmek, toprak işlemek" fiilinden +tura sonekiyle türetilmiştir. Tarihte en eski yazılı kaynak; [Mehmet Bahaettin, Yeni Türkçe Lugat (1924)]'dır (Etimoloji Türkçe, t. y.).

Medeni kelimesinin kökeni; Arapça madanî "şehirli" sözcüğünden alıntıdır. Arapça mdn kökünden gelen madīnat "kent, devlet" sözcüğünün nisbet halidir. Tarihte en eski yazılı kaynak; "1. şehirli, 2. Medine'li" [İrşadü'l-Mülûk ve's-Selâtin (1387)]'dir (Etimoloji Türkçe, t.y.).

Kültür teriminin soyut anlamı ile tarihte ilk kullanımı açısından literatürde farklı bilgiler bulunmaktadır. Kültür sözcüğü tarihsel süreçte farklı dillerde anlam bakımından

karmaşık bir yol izlemiştir. Raymond Williams ve Terry Eagleton'ın sözcüğün köken ve anlamları hakkında incelemeler yapmışlar ve “culture” sözcüğünün İngiliz dilindeki en kafa karıştırıcı sözcüklerden biri olduğunu belirtmiştir (Eagleton, 2011: 9-42; Williams, 2006: 105-112). Eagleton, saban demirinin ağzı anlamına gelen “coulter” sözcüğünün kültür ile aynı kökten geldiğini belirterek, “*İnsan faaliyetlerinin en inceliklisine işaret eden kelimemizi emek ve tarımdan [agriculture], gelişim [cultivation] ve üründen [croups] alırız*” diye eklemektedir (Eagleton, 2011: 9-42). Türkçe’de, hali hazırda kullandığımız “kültür” sözcüğü yerine önceden kullanılan kelime olan “hars” da, “tarla sürme” anlamına gelmektedir ve bunu göz önüne aldığımızda kelimenin soykütüğünün aynı kaynağa dayanmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Türkçede “ekin” anlamına gelen “culture”, Latince’de “Colere” olarak sürmek, ekip biçmek anlamında kullanılmaktaydı. Fransızca’da on sekizinci yüzyıla kadar aynı anlamda kullanılmaya devam etmiştir. Yirminci yüzyılın başlarına kadar hem Fransızlar hem de İngilizler “kültür” yerine “civilisation” sözcüğünü tercih etmişlerdir (Güvenç, 1979: 95-100). Ekin ekme, yetiştirme anlamındaki culture sözcüğü Fransızca okunuşuyla dilimize yerleşmiştir. Cumhuriyet Dönemi’nde “kültür”ü ifade etmek için bir dönem “ekin” kelimesi de kullanılmış ancak bu kelime yaygın kabul görmemiştir.

“Civilisation” (medeniyet) kelimesi, Batı’da ilk defa Marquis de Mirabeau tarafından 1757 yılında Fransızca olarak kullanılmıştır. Kelime anlamı olarak şehirli gibi olmak, şehirleşmek, şehre uygun davranmak olan “medeniyet” bütün insanlar için gereken hayat şekli olarak alt anlam taşımış ve İngilizcede de bu tarihten on yıl sonra kullanılmaya başlamıştır (Gökberk, 1959: 3). Kelime o tarihlerde, Fransa ve İngiltere’de elit toplum kesiminin yaşam tarzını ifade etmekteydi (İslam Ansiklopedisi, t.y.: 298). “Civilisation”, Avrupalı milletlerin on dokuzuncu yüzyılda ulaştığı gelişmişlik seviyesini temsil etmekte ve Avrupalının kendi kendisini övmesini göstermekteydi (Guénon, 1980: 22-23).

Medeniyet kavramı Batı’dan gelen birçok kavramı gibi kelime hazinemize bir Osmanlı bürokratu olan Reşid Paşa tarafından kazandırılmıştır. Reşit Paşa, Paris’ten Sultan II. Mahmud’a yolladığı bir resmi yazıda (1834), Türkçe karşılığını bulamadığı bu kelimeyi Fransızcasıyla -sivilizasyon olarak- yazmış ve bir cümlede “terbiye-i nas” ve “icray-ı nizam” olarak tanımlamıştır. “Civilisation” kısa bir süre sonra Osmanlıca kullanıma “medeniyet” olarak alınmıştır (Meriç, 1977: 83).

Arapça’da “şehir” anlamına gelen, yerleşik düzene geçen, kentleşme anlamını taşıyan “Medine” (madina) kelimesinden Osmanlı Türkçesi’nde medeniyet kelimesi türetilmiştir (İbn İzari, 1986: 459). Kelimeyi “medeniyet” biçiminde ilk kullananın ise 1838’de Sadık Rıfat Paşa olduğu söylenmektedir. Bianchi’nin Fransızca-Türkçe Sözlüğü’nün 1843 baskısında ise kesin bir şekilde görülür (İbn İzari, 1986: 121-122). Osmanlı’da bu kelime Avrupa’dan gelen civilisation kavramına karşılık yaratılmış ve kullanılmıştır. Arapçada “Medeniyet” diye bir kelime yoktur fakat kök bakımından kelime Arapçadır (Baykara, 1992: 1). Medeniyet kelimesi, 1850’lerden sonra “sivilizasyon” kelimesinin yerini alarak sözlüklere girmiştir. ‘Uygarlık’ kelimesi ise, Atatürk döneminde Arapça bir kelime olan ‘medeniyet’ kavramı yerine Türk diline kazandırılmıştır.

Etimolojik olarak değerlendirildiğinde medeniyet kelimesi, insani ilişkilerin çeşitlendiği, farklılaştığı kentleşme ile ilişkilendirilmiştir. Yani ilk kültürel oluşumların temelinde tarımsal, medeniyetin oluşumunda ise kentsel faaliyetler öne çıkmaktadır (Sinanoğlu, 2011: 71-82)

2.2. Kültür ve Medeniyet Kavramlarının Tanımları

Kültür ve medeniyet kavramları arasındaki ilişkilerin iç içe geçmiş olması nedeniyle her iki terimi birlikte incelemek terimler arasındaki karmaşıklığın kavranabilir hale gelmesini kolaylaştırabilir. Literatürdeki tanımlamalar gözden geçirildiğinde kültür ve medeniyet konusunda kavram kargaşası olduğu açıkça görülmektedir. Kimi zaman kültür ve medeniyet kelimelerinin eş anlamlı olarak birbiri yerine kullanıldığı, bazen de “kültür ya da medeniyet” şeklinde birlikte kullanılarak karışıklığın açıkça belirtildiği görülmektedir. Sınırları oldukça geniş olan ve farklı disiplinlerin farklı anlamlar yükleyerek kullandığı kültür kavramının üzerinde ortak bir tanıma varılması, medeniyet ile eş anlamlı olarak mı yoksa ayrı bir kavram olarak mı değerlendirilmesi gerekliliği konusu hala çözüme ulaşılmış gibi gözükmemektedir.

Kültür kavramı için yapılan tanımların çokluğu göz önüne alındığında çetrefilli bir kavram olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1952 yılında Amerikalı antropologlar A. L. Kroeber ve C. Kluckhohn, yayınladıkları derlemede kültür kavramının 164 farklı tanımını ortaya koymuşlardır. Bu araştırmaya istinaden Beralsan ise şöyle demektedir; “İlmi bir kavramın bu kadar çok anlamı varsa o kavram tanımlanamaz” (Güvenç, 1979: 95).

Antropolojinin kurucularından Edward B. Tylor 1871 tarihli Primitive Culture adlı eserinde “kültür”ü ilk defa ‘insani’ alanda ve medeniyet ile eş anlamlı kullanarak şöyle tarif etmiştir: “Kültür ya da geniş etnografik anlamıyla medeniyet; bilgileri, inançları, sanatı, ahlakı, hukuku, gelenek-görenekleri ve insanın, toplumun bir üyesi olarak edindiği diğer bütün yetenekleri ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür” (Güvenç, 1979: 101). Bu geniş kapsamlı tanım ile aynı zamanda kültürü toplumsal yaşamın merkezine yerleştirmektedir.

A.Kroeber'e göre kültür; “öğrenilmiş ve aktarılmış reaksiyonlar ve alışkanlıklar, teknikler, fikirler, değerler ve teşvik edilen davranışların tümüdür” (Başaran, 1975: 20). E.W.F. Tomlin'e göre kültür, “insan hayatına mana veren, insanı yükselten ” bir şeydir (Tomlin, 1959: 31-32). T. S. Eliot'a göre kültür, “toplumun dininin vücut bulmuş bir şeklidir. Kültür, din tarafından çerçevelenir ve insanlığı ümitsizlikten kurtarır” (Eliot, 1981: 20-27). B. Malinowski'e göre ise kültür, “insan gereksinimlerinin karşılanması için çalışan araç ve gereçler ile gelenek görenekler ve alışkanlıkların tümüdür” (Turan, 2010: 17). F. Tönnies'e göre de kültür, “organik toplumun ortaya koyduklarıdır” (Heyd, 1980: 47). J. Dewey, kültür’ü “İnsanların birleşip bir arada yaşamaları için gerekli ilişkileri belirten bir takım karmaşık şartların ifadesi” olarak açıklar (Demirkan, 1972: 232-233). E. Sapir kültürü, insanın yaşarken sosyal yoldan edindiği maddi ve manevi öge veya atalardan gelen maddi manevi değerler olarak açıklamıştır. C. Wissler'e göre kültür halkın yaşama tarzıdır. Thurnwald'a göre kültür; bir topluluk içerisindeki, örf ve âdet, kıymet biçimleri, davranış tarzları ve ifade biçimlerinden oluşan sosyal ilişkilerin yapısı ve değerleri olup tarihin bir

ürünüdür (Özakpınar, 2009: 32). Tüm bu tanımlardan anlaşılacağı üzere kültür bir toplumun bütün hayatı, davranış kalıpları ve yaşam tarzı olarak görülmektedir.

A. Toynbee, organizmacı bir bakış açısıyla medeniyetlerin de canlı organizmalar gibi doğup, büyüüp, gelişip ve öldüğünü belirtmiştir. Ayrıca bazı toplumların sadece kültür üretebildiklerini, medeniyet seviyesine ulaşamadıklarını da söylemiştir (Toynbee, 1978: 144). R. Thurnwald medeniyeti özetle teknik donanım ve bilgi olarak açıklar (Özakpınar, 2013). R. M MacIver, kültür ve medeniyet arasındaki farklılığın ikisinin işlev farklılığından kaynaklandığını ayrıca köyde ve kentte yaşayanların davranışlarında görülen farklılıkların kültür ve medeniyet arasındaki farkta görülebileceğini söylemektedir. Kültür’ü bir toplumu oluşturan insanların günlük ilişkileri, yaşayış ve düşünce tarzları, kendilerini ifade etme biçimleri olarak ifade ederken, medeniyeti, bir toplumun teknoloji, toplumsal örgütlenme gibi yollarla kendi yaşam koşullarını kontrol altına alabilmesi ile ilişkilendirmektedir (Mac Iver ve Page, 1994: 34). A. Weber de “medeniyetin doğa üzerinde etki meydana getiren teknik ve araçların toplamı olduğunu, bunun tersine normatif ilkeler, değerler, idealler ve zihniyetin kültürü temsil ettiğini” söyleyerek iki kavram arasındaki farkı ortaya koymaktadır (Turhan, 1969: 40).

Sosyolojinin babası kabul edilen İbn Haldun da organizmacı bir bakış açısıyla devletlerin ve medeniyetlerin de tüm canlılar gibi doğup, gelişip, gerileyip ve ölmekte olduğunu söylemektedir. İbn Haldun eseri Mukaddime’de (1377) toplumları; göçebe ve yerleşik olarak ikiye ayırmakta ve göçebe toplumların zamanla çeşitli ekonomik faaliyetler sonucu yerleşik hayata geçiş yaptığını ve “medenileşmeye” başladığını söylemektedir. Medenileşme sonucu olarak kasaba ve şehirlerin kurulduğunu ve bunların aslında bir “bozulma” yani göçebe insan ve toplumun özelliklerini kaybetmesi olduğunu söylemektedir. İbn-Haldun’a göre yerleşik hayat ve şehir hayatı ‘umran’ın sonu ve hayırdan uzak olmanın son merhalesidir (İbn Haldun, 1982: 415-421). Bu noktada İbn Haldun’un “medenileşmeye” olumlu bir anlam yüklediğini görebilmekteyiz.

N.Elias, kültür kavramının insanı ve onun varlığına ilişkin alanı ifade ettiğini belirtirken, medeniyet kavramının Batılı toplumlar tarafından diğer toplumlardan farklı olarak sahip olduğu özellikleri vurgulamak amacıyla bir övünç kaynağı olarak kullanıldığını söylemektedir (Elias, 2000: 73). Elias bu anlamda samimi bir itirafta bulunmuş ve kültür/medeniyet ayrımının sebebinin özetini yapmıştır. Avrupa merkezli bakış açısı, insanla ilgili yaşam tarzları ve değerler bütünü olarak kültürün sahipliğini kendi dışındaki topluluklara da bırakırken, teknik ve kurumsal anlamda Batı’nın kaydettiği başarıyı medeniyet olarak sahiplenmekte ve bu yöntemle diğer toplulukları Batı’nın gerisinde görme eğilimine girmektedir. Bu yöntem Toynbee’nin, “Medeniyet Yargılanıyor” eserinde “*Batılılar'a bütün bir dünyayı medenileştirme, kendi ulaştıkları seviyeden henüz bu seviyeye ulaşamamış olanları haberdar etme ve onların da aynı nimetlerden istifadesini sağlama hak ve yetkisinin esasını teşkil etmiştir ki Batı dışı dünyanın sömürgeleştirilmesi böyle bir medenileştirme gayretinin adı olarak tarihe geçmiştir*” şeklinde ifade edilmiştir (Toynbee, 1980: 97-122).

Hem etimolojik hem de kavramsal çerçevesi değerlendirildiğinde, medeniyet terimine düşünce tarihi boyunca yüklenen farklı anlamlara rağmen genel olarak ortak

noktanın, medeniyetin, şehirleşmenin sonucunda ortaya çıkan bir kazanım olduğu, teknik, ekonomik, siyasal, kurumsal, alanlardaki birikim ve fırsatları ifade ettiği söylenebilir. Batının bu alanlarda yakın geçmişte edindiği birikimi başarılı bir şekilde pazarlaması, on dokuzuncu yüzyıldan sonra medeniyetin Batılı toplumlar tarafından temsil edildiği şeklinde bir algıya neden olmuştur. Dünyanın farklı coğrafyalarındaki kadim medeniyetlerin binyıllardır insanlık tarihine kazandırdığı farklı alanlardaki gelişmelere rağmen Batı'nın medeniyet adına yaptığı son iki yüzyıldaki atağını ihraç etmesi, medeniyet algısını Batı eksenine yerleştirmiştir.

Kültür ise her toplumun kendine özgü ortaya koyduğu değerleri temsil noktasında kalmış, insanın olduğu her yerde bir kültür birikimi olmuş ancak medeniyet gelişmeyi temsil ederken kültürün muhafazakar yapısı medeniyetin saldırısı altında kalmıştır.

2.3. Milli Kültür

Ziya Gökalp, halkın oluşturduğu değerler sistemini “milli kültür” olarak tanımlamış milli kültürün kaynağını halk olarak işaret etmiştir (Türkdoğan, 1996: 16-17). Gökalp ‘kültür’ün her milletin maddi-manevi özelliklerine göre farklılaştığını yani milli olduğunu, dolayısıyla da başka kültürle değişmeyeceğini ya da paylaşamayacağını söylemiştir. ‘Medeniyet’ ise fikirlerden oluştuğu için, herkes tarafından paylaşılabilir (Karpas, 1974: 330). Kısacası Gökalp, milli kültürün sadece yerli olan şeylere has olduğunu, bunun dışında yabancı kültürlerle ortak olan tarafların medeniyet olduğunu ifade etmiştir. Gökalp diğer toplumlarla paylaşılan bir medeniyetin yanı sıra her topluma özgü milli kültürlerin olduğunu söyleyerek net bir ayrım yapmış, hem milli bir kültüre hem de ortak bir medeniyete sahip olmanın mümkün olduğunu gösterecek şekilde bir yol haritası çizmiştir (Güngör, 1992: 9).

Ziya Gökalp kültür yerine “hars” kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Gökalp'ta hars kavramı 'kültür'den çok *milli kültürü* ifade etmektedir. Dönemin şartları dikkate alındığında kaçınılmaz değişimin sonucu kurulabilecek yeni sistemin birleştirici unsuru olarak düşünülen milli kültürün çerçevesinin çiziminde hem yeni Devletin hakim ideolojisinin, hem de egemen kültürü temsil eden aydınların etkisi vardır. Yeni Devlet oluşumu, kendi işini kolaylaştıracak şekilde milli kültürü, -çok milletli imparatorluk formundan kaynaklı- toplumsal çelişkilerin girdabından kurtarmayı hedefleyerek, birleştirici bir araç olarak kullanmak üzere ortak değerlerin sınırlarını çizmiştir.

3. TANZİMAT'TAN İTİBAREN TÜRK AYDININDA MİLLİ KÜLTÜR VE MEDENİYET ANLAYIŞI

Kültür ve medeniyet konusunda Batılı bilim insanlarında da karşımıza çıkan kavramsal karışıklık Tanzimat'tan günümüze kadar Türk aydınları için de tartışma konusu olmuştur. Ağırlıklı olarak kültür kavramında gördüğümüz üzere her iki kavramın çerçevesi hem tarihsel süreçte değişime uğramış, hem de çağdaşlar arasında farklı yorumlamalara konu olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Batı kültür ve medeniyetine yönelme, daha doğrusu devletin önderliğinde batılılaşma yolu açılmış bulunuyordu. On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren aydınların üzerinde ittifak ettiği hususlardan biri Batı'dan mutlaka alınacak bazı şeylerin bulunduğu ve bunun Türkler'in siyasi ve dini varlığını

sürdürebilmesinin ön şartı olduğu düşüncesi idi. Ancak Batı medeniyetinden nelerin hangi ölçüde alınacağı konusunda görüş ayrılıkları tartışmanın ana konusuydu.

Tanzimat dönemi aydınlarından Şinasi medeniyet kavramının Türk düşünce dünyasına girmesinde katkıda bulunmuştur, fakat bu kavramın sistemli bir tanımını yapmamıştır. Medeniyeti, cehaletin panzehiri gibi Batı'nın takip edilmesi gereken önemli bir değeri olarak göstermiş, Tanzimat'ın mimarı Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı kasidede “*Aceb midir medeniyet resûlü dense sana...*” ifadesi ile medeniyeti adeta bir din seviyesine çıkartmıştır (Şinasi, 2004: 11).

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sorunlarına dönemin birçok Türk aydını gibi bir çözüm arayışında olan Namık Kemal, milli ve manevi değerlerden uzaklaşmadan Batı medeniyetini model olarak alarak gerçekleştirecek ilerleme sürecinin bir alternatif olabileceğini düşünenlerdendi. “Medeniyet” başlıklı makalesinde bir taraftan Medeniyetin nimetlerini göz ardı edenleri tenkit ederken diğer taraftan medeniyeti sadece Avrupa'dan gelen bir eğlence olarak değerlendirenlere eleştiride bulunmuştur (Kemal, 1974: 233). Namık Kemal'in, “medeniyet”i temsil ettiğini düşündüğü vatan, hürriyet, eşitlik, egemenlik, gibi birtakım kavramların düşünce hayatımızda yer edinmesinde katkısı büyüktür. Kültür kavramından ziyade medeniyet üzerinde durmuş, ancak bir taraftan kendinden sonraki birçok aydın gibi aslında tatbikinin elzem olduğunu düşündüğü medeniyetin İslami değerlere ve milli kültüre zarar vermesinden endişe etmiş, diğer taraftan İslam'ın gelişmeye engel olduğunu iddia eden Ernest Renan'ın iddiasını çürütme amaçlı yazdığı Renan Müdafaaamesi adlı eserinde bunun doğru olmadığını açıklamaya çalışmıştır.

Şemseddin Sâmî de medeniyeti yine organizmacı bir bakış açısı ile değerlendirmiştir. Batı medeniyetinin de daha önce yeryüzündeki toplumlarda hakimiyet kurmuş tüm medeniyetlerin akıbetine uğrayacağını ve bir gün yıkılacağını söylemektedir (Süslü, 2003: 259-281). İslam Medeniyeti ve Batı medeniyetinin etkileşim halinde olduğunu, nasıl İslam medeniyeti kendinden önceki medeniyetlerden faydalanarak geliştirse, Batı Medeniyetinin de birtakım değerleri İslâm Medeniyetinden aldığını söylemiştir. Şemseddin Sâmî'nin bu organizmacı bakış açısı medeniyetin sadece tarihsel süreçte el değiştiren tek bir medeniyet olduğunu varsaymış ve Batı medeniyetiyle olan ilişkiyi kaçınılmaz bir kader olarak değerlendirmiştir (Sami, 1996: 16-20).

Yahya Kemal de pozitivist akımın etkisi ile Avrupa'ya yüzünü dönmüş, medeniyetin temsilcisi olarak gördüğü Avrupa'yı “nurlu bir alem” olarak tarif etmişti (Beyatlı, 1973: 74). Bir taraftan “Kökü mazide olan atiyim” ifadesi ile Anadolu'dan yansıyan Türk tarihine, İstanbul'dan yansıyan Türk kültürüne hayranlığını ve bağlılığını şiirlerinde dile getirirken, diğer taraftan “Şimale Doğru Koşu” diyerek Türklerin batı idealine bir isim vermiştir.

Mehmet Akif Ersoy da “Sade Garb'ın yalnız ilmine dönsün yüzünüz” diyerek “Garb” ifadesi ile kastettiği Avrupa medeniyetinin sadece ilmi, fenni, sanayisinin alınması gerektiğini belirtir (Ersoy, 1990: 370). Ancak Tanzimat döneminden itibaren ilmi, fenni öğrensin diye Avrupa'ya gönderilen gençlerin ilim yerine bizim kültürümüze aykırı olduğunu düşündüğü yaşam tarzlarını medeniyet diye getirmelerini şiddetle eleştirir. Mehmet Akif, negatif anlam yüklediği “medeniyet” kelimesi ile, Batı emperyalizmini kastetmektedir. Türk Devletlerinin son halkasının bağımsızlık imzası olan İstiklal Marşında

da “tek dışı kalmış canavar” olarak nitelediği “medeniyet” birçok eserinde, saldırgan ve zalim Avrupa karşılığı olarak kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Cumhuriyetin kuruluş döneminde yaşamış ve “*Tek bir medeniyet vardır, o da Batı medeniyetidir*” şeklinde bir düşünceye sahip olan Abdullah Cevdet gibi bazı aydınlar, Batılılaşmayı sadece Batı’nın bilim ve tekniğinin alınmasından ibaret görmemekte, medeni Batı’nın örf adet gelenek ve göreneklerinin de alınması gereğine işaret etmektedir. Dönemin önemli isimlerinden Said Halim Paşa, aydınların bu halini şöyle anlatır: “*Bu aydın sınıf, Batı medeniyetinin tesiri altında şahsiyetini kaybetmiş ve aşırı derecede Batı hayranlığına mübtelâ olmuştur. Daha da fenası bu aydınlar millî kurtuluşumuzun çaresini, kendilerinin tutulduğu bu hastalığın bütün memlekete yayılmasında görmektedirler*” (Said Halim Paşa, 1993: 61).

Tanzimat’tan itibaren “medeniyet” Türk aydını için bir hedef olmakla beraber Ziya Gökalp’e kadar kavramsal çerçevesinin çizilmediği görülür. Nedir, ne değildir sorularına sistematik bir cevap hem medeniyet hem de kültür kavramları için de ilk olarak Ziya Gökalp tarafından yapılmıştır. Gökalp, kültür-medeniyet ayrımına başvururken, kültürü, Arapçada “toprağı sürmek, ekip biçmek” manasına gelen “hars” kavramıyla karşılamıştır. Gökalp, kültür ve medeniyet arasında bir ilişki kurmakla beraber bu kavramların birbirinden farklı olduğunu ileri sürmüştür. Cumhuriyet’in resmi ideologlarından biri olan Ziya Gökalp, ulus inşasında pratik faydasının olacağı hesabı ile kültürü medeniyetten ayırarak işe başlamıştır. Buna göre gelişi kaçınılmaz gözükken yeni sistemde milli birliği sağlayacak içsel dinamik olarak kültürü yani “hars”ı, içinde bulunulan bunalımdan çıkış için gerekli olan gelişimi ise medeniyet olarak tariflemiştir.

Gökalp’e göre her milletin hayatında medeniyet ve kültür diye iki unsur vardır. Aralarındaki birleşme noktası her ikisinin de din, ahlak, hukuk, akıl, dil, estetik gibi toplumsal hayatları içine almasıdır. Kültür ile medeniyetin ayrıldığı nokta ise; gelişme süreçlerindeki bilinç durumudur. Bilinçli olarak gelişenler medeniyeti, bilinç dışı gelişenler ise kültürü temsil etmektedir. Ayrıldıkları bir diğer önemli nokta ise kültürün milli olduğu halde, medeniyetin milletlerarası olmasıdır. Kültür, yalnız bir milletin din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, dil, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünüdür. Medeniyet ise, aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan birçok milletlerin sosyal yaşamlarının ortak bir bütünüdür, yani milletlerarasıdır. Her budunun önce yalnız kültürü olduğunu, kültürce yükselen budunun siyasetçe de yükselerek devleti oluşturduğunu ve kültürün yükselmesinden medeniyetin doğduğunu belirttikten sonra medeniyetin süratli gelişmesinin zararlı olduğunu vurgular. Ayrıca milli kültürü zayıf, medeniyeti güçlü devlet, kültürü güçlü olan devletlere mağlup olduğunu söyler (Gökalp, 2018: 46-58).

Gökalp kültürün bize amaçları, medeniyetin ise araçları verdiğini söylemiştir. Medeniyetin değişebilir olduğunu, bir millettten başka bir millete geçebileceğini; ancak kültürün ne milletlerarası geçiş yapabileceğini ne de değişebileceğini söyleyerek kültürün millet için bir anlamda daha tutucu ve güçlü bir yapısı olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer ayrıışan nokta olarak ise medeniyetin akılla meydana gelebileceğini oysa kültürün doğal süreç sonunda oluştuğunu işaret etmiştir (Gökalp, 1976: 19). Milli kültürle ilgili yanlış anlamaların kültür kelimesinin Fransızcasının iki anlamlı olmasına bağlamış, bu yanlış

anlamaya son vermek üzere kelimeyi Hars ile tehzip (yüksek kültür) olarak iki anlama ayırmıştır. “Hars, halkın an’anelerinden, teamüllerinden, örflerinden, şifahi veya yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlâkından bedii ve iktisadi mahsullerinden ibarettir. Tehzip ise, yalnız yüksek bir tahsil görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş hakiki münevverlere mahsustur” diyerek kültürü de hem kelime anlamı hem de toplumsal sınıflardaki aidiyeti olarak ikiye ayırmıştır (Gökalp, 2018: 116).

Cemil Meriç, “Umrandan Uygarlığa” adlı çalışmasında kültür ve medeniyetin aynı şey olmadıklarını, ama birbirlerine sıkıca bağlı olduklarını belirtmiştir. Cemil Meriç kültür kavramı için “Kültür yabancı bir kelime. Cazip, çünkü Avrupalı. Batı dillerini XVIII. asrın sonlarında fethetmiş. Her ülkede ayrı bir libasa bürünen uçan, serazat bir mefhum” diye bahsetmiş ve kendisi kültür karşılığı olarak “irfan” kelimesini kullanmıştır (Meriç, 1977: 94). Cemil Meriç medeniyeti, “Yeni tanıdıkları bir dünyanın şaşaasıyla gözleri kamaşan hayalperest nesiller için bir teslimiyet ya da temessüldür” şeklinde tarif ederek toptancı anlayışla Batıya özenen Tanzimat dönemi aydınlarını eleştirmiştir (Meriç, 1977: 84).

Yılmaz Özakpınar da kültür ve medeniyeti kavramsal olarak ayırt etmiş ve ikisini ayrı düzlemlerde konumlandırmıştır. Kültürü, toplum yaşamında meydana getirilen her türlü eser, ürün ve davranış biçimi olarak tanımlarken, Medeniyeti, kültüre yön ve biçim veren kaynak olarak bir inanç ve ahlâk nizamı olarak tanımlamıştır. Medeniyet, kültürün değişmesine izin vermekle birlikte inanç ve ahlâk nizamıyla bağdaşan ve bağdaşmayan arasında bir muhakemeye göre ayırım yaptırarak kültüre bir seçme gücü kazandırır (Özakpınar, 2009).

Mümtaz Turhan’a göre kültür, “bir toplumun sahip olduğu her türlü birikim, ahlaki değer, görüş, yaklaşım ve zihniyettir”, bir toplumu diğer toplumlardan farklı kılan özellikleri de bunlardır demiştir (Turhan, 1951: 45). Bir toplumun kültürüne ait unsurlarla medeniyete ait unsurlar birbirlerine öylesine sıkı sıkıya bağlanmışlardır ki, bu genel durum içinde çok defa hangi kısımların medeniyete, hangilerinin kültüre ait olduklarını ayırmak güç olmakla beraber ve yine toplumların, grupların müşterek uygarlıklarına rağmen, birbirinden ayırt edilen dil, din, sanat, müşterek hatıralar, gelenekler, örf ve adetler gibi sayısız kültür farklılıkları bulunmaktadır (Turhan, 1969: 43). Kültür değişimleri özelinde incelediği gibi Milli kültürlerin tasfiye kabiliyeti sayesinde bazen kabul edilen bir kültür unsurunun uyum göstermemesi sebebiyle kısa bir süre sonra terkedildiğini söylemektedir. Turhan, özellikle terimlerin mensup bulunduğu ilimlerin (gelişmesine) müteakip takip edilmesi gerektiğini ve bu sebeple vakit vakit yeniden tarifinin yapılmasının gerekliliğini dile getirmektedir.

Erol Güngör, kültür ve medeniyet ayrımını, toplumsal hayata nasıl bir yön verileceği konusundaki isteklere tarafsız ve bilimsel destek bulma çabası olarak değerlendirmiştir. Bir toplumda yaşayan insanların karşılaştıkları problemlere karşı buldukları çözüm yollarından bazılarının zamanla toplumun kültürünü oluşturduğunu söylemiştir (Güngör, 1986: 1-35). Erol Güngör, Gökalp’in yaptığı gibi kültür ve medeniyet tanımında keskin bir ayırmadan hareket etmemiştir. Güngör’e göre kültür ve medeniyet kavramları birbirlerinden o kadar ayrı konular değildir ve kültür, aynı medeniyetin farklı toplumlar tarafından farklı şekilde benimsenmesidir. Milletler arası iletişimde hareket halindeki ortak medeniyet unsurları her milletin milli kültürünü oluşturacak şekilde kendi şartları doğrultusunda benimsenmektedir.

(Yılmaz, 2009: 73-74). Maddi olaylar ile manevi alanların karşılıklı etkileşim halinde olmasından mütevellit, bir ülkenin başka bir ülkenin sadece teknolojisini ya da manevi kültürüne ait unsurlarını almak istese bile başarıya ulaşamayacağını düşünen Güngör, teknolojide ki değişmelerin kültürün manevi sahasında da değişmelere zemin hazırlayacağını veya tam tersi olarak inanç ve tutumlardaki değişmelerin de teknolojik değişimleri hazırlayacağını söylemektedir (Yılmaz, 2009: 75). Güngör, Ziya Gükalp gibi aydınların milliyetçilik anlayışını, modernleşme ile birlikte zayıflayan milli kimliği çeşitli yollarla koruma refleksi olarak değerlendirmekte, kültür ve medeniyeti birbirinden ayırmayan ve her şeyi batıdan alabileceğimizi iddia eden Batıcı aydınların görüşünü de eleştirmektedir (Güngör, 1986: 17):

Nurettin Topçu, medeniyeti maddi, kültürü ise ahlaki değerlere karşılık gelen olgular olarak tanımlamıştır: *“Bir milletin kültürü, onun bütün fertlerinin sahip olduğu hadiseleri karşılayan duyuş şekilleriyle, bütün tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümleridir. Medeniyet ise insanlığın çalışarak ortaya koyduğu teknik eserlerin bütününden ibarettir”* (Topçu, 2004: 16). Kültür ve medeniyetin iç içe olgular olduğundan hareketle de Batı’nın ilmini, teknolojisini alıp, kültür ve ahlâkını dışarıda bırakma düşüncesinin sosyolojik realiteye aykırı düştüğünü öne sürmüştür” (Topçu, 2004: 21).

İbrahim Kafesoğlu, kültür ve medeniyet ilişkisini değerlendirirken ilk olarak kültürü karakter bakımından *“hususî”*, medeniyeti *“umumî”* olmak üzere ikiye ayırmış ve medeniyetin kültürlerden doğduğunu dile getirmiştir. Kültürün önemini ise *“Bir kültürün varlığı bir milletin mevcudiyetini veya bir topluluğun varlığı bir kültürün mevcudiyetini gösterir”* şeklinde izah etmiştir. Kafesoğlu, Türk milletinin birçok unsuru ile 4000 yıllık bir kültüre sahip olduğunu belirterek, Türk milletinin uzun süre varoluşunda kültüre yüklediği önemi ifade etmektedir. Bu anlayışının temelinde bazı Avrupalı bilim insanlarının Batı merkezci bir bakış açısıyla gerçek kültürün Batı medeniyeti olduğu, diğer kültürlerin ilkel olduğu yönündeki savlarını eleştirmesi yatmaktadır (Kafesoğlu, 2013: 16).

Görüldüğü gibi, kültür ve medeniyeti eş anlamlı olarak değerlendirenler olduğu gibi, farklı anlamlarda kullananlar, ya da karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu görüşünü taşıyanlar vardır. Tanzimat’tan cumhuriyete olan dönemde aydınlar daha ziyade medeniyetin ilim, teknik yönünü vurgulayarak, bir kurtuluş reçetesi olarak sunmaktadırlar. Milli kültüre olası etkilerine karşı medeniyet ve kültürü ayırarak neyi alıp neyi almamak gerektiği konusunda bir harita çizmeye çalışmışlardır. Cumhuriyet sonrası aydınları için -özellikle 21.yüzyılın ikinci yarısından itibaren- ise artık kültür değişmeleri konusu çözülmesi gereken bir sorun olmuş, Batı medeniyetinin tatbiki ile birlikte gelen yabancı kültürlerin, milli kültür üzerinde yaptıkları dejenerasyon aydınların yeni ilgi alanı haline gelmiştir. Özakıtuna’da “kültürün seçme gücü”, Turhan’da “milli kültürlerin tasfiye kabiliyeti” bu bağlamda değerlendirilmesi gereken kavramlardır. Ayrıca Erol Güngör’deki Avrupa da tek bir medeniyet olmadığı iddiası, Kafesoğlundaki 4000 yıllık Türk kültürü referansı, 21. Yüzyıl aydınlarındaki Batının medeniyet ihracı altındaki yoğun saldırısı sonucu oluşan kültürel komplekse karşı bir refleksin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

4. ULUS İNŞASINDA MİLLİ KÜLTÜR VE MEDENİYET KAVRAMLARININ YERİ

Durgun, ulus inşa etmenin güçlü bir fikir olarak bir halk yaratmaya doğru giden olası yollardan birisi olduğunu ifade etmiştir (Durgun, 2014: 46-47). Değişimi ve dönüşümü kontrol edebilmek, en az hasarla çıkabilmek ve nihayetinde yeni sistemi daha sağlam temellere oturtabilmek adına üretilmiş, uygulamada kolaylık sağlayacak şekilde pratik yönü kuvvetli bir çözüm önerisi olarak değerlendirilebilecek Ziya Gökalp'in Milli Kültür ve Medeniyet teorisi bu başlık altında özel önemi olan bir çalışmadır. Tarihsel ve toplumsal yapıyı göz önüne aldığımızda “milli kültür ve medeniyet” kavramları Gökalp'in düşüncelerinde, tarihinin en ağır değişim sancılarında birini yaşamakta olan, küresel çaptaki değişime ayak uydurma mecburiyetindeki Türk toplumu adına bir şeyler yapılması gerektiği için şekillenmiştir.

Göle, Gökalp'in kavramsallaştırmasının, çok uluslu İmparatorluktan tek uluslu Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Türk aydınının milli kimliğe yönelik korumacı bir refleksi olduğunu belirtmiştir. Gökalp, kişisel inanç alanına sabitlediği dini kimliğe karşı millet kimliğini öncelikli tutarak, İslami kimliğin Batılılaşma sürecine sorun çıkartmasının yolunu kapatmaya çalışmıştır (Göle, 1986: 61).

Gökalp'in yapmaya çalıştığı şeyi, çok-uluslu Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı ve Batı'dan alevlenen milli kimlik sorununu, Türk milli kültürünü temel alan milliyetçi bir anlayışla toplumu bir arada tutmaya çalışarak çözmek olarak değerlendirebiliriz. Bir taraftan geri kalmışlığın çaresi olarak Batı medeniyetinin kabulünü benimsetmeye çalışırken, diğer taraftan Osmanlı'nın bakiyesi ile yeni Türk kimliğinin inşa edileceği bir alt yapının unsurlarını oluşturmaya çalışarak kritik bir misyon üstlenmiştir. Ulus İnşasına hizmet edecek olan milli bilincin oluşturulmasını, o zamana kadar arka plana atılmış ve hatta kısmen hakir görülmüş Türk kültürü üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Ziya Gökalp'in “Milli Kültür” kavramı, çok milletli imparatorluk yapısı çözülürken, yeniden şekillenen dünya düzeninden payını alacak olan milli devletin dayanağı olacak ‘millet’ kültürünü kurma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda milli kültür, ortak değerler ve amaçlar etrafında yeni bir sosyal yapılanmayı ve milleti kapsayan bir birleştiriciliği ifade etmektedir (Özakpınar, 1998: 48).

Türk milli kimliğinin inşasında ‘kültür’ stratejik bir kavram olarak belirginleşmekte, içeriği de bu nihai amaca göre şekillenmekteydi. Buradan yola çıkarak Gökalp'in kültür tasviri, kavramın bir kimlik sorunu ile ilişkili olduğunu, imparatorluğun yerini alması muhtemel olan milli devletin kültürel temelini oluşturma gayreti içinde olduğunu ifade etmektedir. Medeniyetin ayrı kavramlaştırması “Batı gibi” olurken yeni oluşturulmaya çalışılan “milli şuuru” koruma ihtiyacını karşılamayı hedeflemekteydi.

Gökalp'e göre, milli kültürün unsurları halkın yaşayışında aranmalıydı zira “kültür”, medeniyetin aksine ‘milli olma’ özelliğine sahipti. Bu imkan de dönemin yöneticilerinin ulus inşası için destek arayışlarına cevap vermekteydi. Bu amaçla Gökalp, ‘milli dil’ ve ‘milli edebiyat’ın yaratılması için çabalamıştır. Gökalp çok milletli ümmet kimliğinin temeli olarak gördüğü ‘medeniyet’ kavramını yeni gelen sistemin şablonunda engel teşkil etmemesi adına milli olarak nitelendirdiği ‘kültür’ veya ‘hars’dan ayrı tutmuştur (Türkdoğan, 1998: 242-243).

Gökalp medeniyetlerin yöntem ve teknikten ibaret olup insanın üstündeki elbise gibi değiştirilebileceğini söylemektedir. Batı medeniyetini teknik seviyeye indirgeyip, bu tekniği aldığımız takdirde Batı medeniyet dairesine dahil olabileceğimizi söylemiştir. Ancak o tarihten bugüne birçok örnek Batının bizi kendi medeniyetine dahil etme kısmında hiç de hevesli olmadığını, bu işin sadece tekniğe sahip olmanın çok ötesinde olduğunu hissettirmiştir. Yeni ulus devletin dahil olacağı medeniyet dairesinin batı medeniyeti olacağı şekilde toplumun mevcut medeniyetini değiştirirken tereddüt etmeyeceği bir kültür ve medeniyet kavramı tasarlamıştır. Bilimin, ilmin, teknolojinin ve dahi kurumların başka milletlerden alabileceğini, yani dünyanın değişen şartlarının gereği olarak sahip olunan medeniyetin dönüştürülebileceği hatta toptan değiştirebileceğini savunmuştur. Oysa milli kültürümüzün parçası olan Türklüğümüz ve Müslümanlığımız bize aitti ve bunların paylaşılması, değiştirilmesi, dönüştürülmesine gerek yoktu. Batı medeniyetini Avrupa milletleriyle paylaşabilir; kültürümüzü milli olarak muhafaza ederken, medeniyetimizi ise Batı medeniyeti olacak şekilde hedefleyebilirdik” (Özakpınar, 1998: 83-84).

Tanzimattan itibaren Türk aydını medeniyetin Batıya ait olduğunu düşünmekteydi. Dönemin aydınları devletin yeni sisteminde Batı medeniyetinin tatbik edilmesini içinde bulunan güçlüklerden kurtulmanın ön şartı gibi kabul etmekte, ancak birçoğu Ziya Gökalp gibi “Gavur olmadan, batılı olabilmek.” kaygısını taşımakta, savunmacı bir yaklaşımla İslam dininin batı medeniyetini almaya bir engel teşkil etmeyeceğini ya da batı medeniyetine geçmekle İslam dinine aykırı bir şey yapılmadığını ispata çalışmaktadırlar (Gökalp, 2018: 105).

Medeniyet ithalini ulus inşasında ön şart kabul eden aydınların taşıdıkları bir diğer endişe de milli kültürün bu ithalden zarar görmeden nasıl kurulacağı konusudur. Medeniyetin içinde eriyip gitme korkusu, bu konuda uyarıları devamlı kılmıştır. Milli kültürü koruma refleksi cumhuriyet öncesi aydınlarında olduğu kadar cumhuriyet sonrası aydınlarda da etkisini hissettirir. Ziya Gökalp’in; “*Hukuk, ahlak, felsefe ve iktisatta da usuller ve sistemler Avrupai olmalı, fakat ruh tamamıyla halka, hayata uygun ve milli bulunmalıdır*” ifadesi, Erol Güngör’ün; “*Bugün ülkemizde, hala bağımsız bir milli kültürden, 'kültür şahsiyetinden' söz ediyorsak bunu bizim eski kültürümüzün her türlü hoyratlık karşısında hala direnecek kadar kuvvetli olmasına borçluyuz. Ancak bu direnen kültürün daha fazla ayakta kalmasını bekliyorsak ona bir hamle gücü kazandırmak zorundayız*” ifadeleri açıkça bu refleksi göstermektedir (Güngör, 1992: 40).

Osmanlı aydınları Tanzimat’tan cumhuriyete yüz yıllık dönem içinde siyasî çözüm düzeyinde, pek çok teşebbüste bulunmuştur. Çözüm önerisi olarak ortaya atılan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi akımlar üzerinde mutabakat sağlanamamıştır. Ancak yeni dönemin koşullarına ve ulus inşasının ihtiyaçlarına cevap verecek, toplumu bir arada tutacak genel kabul görececek bir fikrin üretilmesinin de acil bir ihtiyaç olduğu görülmüştür. Ziya Gökalp’in pratikte de uygulanabilirliği mümkün olan Milli Kültür ve Medeniyet formülü bu ihtiyaca cevap vermektedir.

Erol Güngör, bir milletin kimliğini kazanmasında ve diğer milletlerden ayrışmasında milli kültürün en önemli ayırıcı nokta olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde bir milletin yok olmasında veya varlığını sürdürmesinde de milli kültürün öneminin büyük olduğunu

söylemektedir (Güngör, 1986: 100). Bu noktalar ulus inşası aşamasındaki yeni devletler için son derece hayati hususlardır. Yeni devletin inşa aşamasında eldeki kaynakları, dönemin hegemon gücünün yayılmacı etkilerinden korumak gerekmektedir. Sömürgeciliğin milliyetçi akımların etkisi ile artık direnişle karşılaşması karşısında Batı nüfuzunu devam ettirmek için kendine farklı bir yol arayışındaydı. Batı, kendi dışındaki tüm uluslara “medeniyetini” -dolayısı ile ürettiklerini- ihraç etme amacıyla kendini medeniyetin öznesi yapmak sureti ile farklı bir yol deniyordu. Medenileştirme iddiası ile, ilkel kültürler olarak tanımladığı yerel ve geleneksel yaşam tarzlarının kalıntılarını ortadan kaldırarak yerine “medeniyet” dediği kendi yaşam tarzını yerleştirmeye çalışıyordu. Bu sosyal haçlı seferinin amacı her yeri kendine benzetmek, bu sayede kültürel yayılmacılığı kolaylaştırmak ve pazar payını arttırmaktı.

Avrupa/Batı toplumunda bazı insanların ötekilerden üstün olarak çok daha fazlasına layık oldukları düşünce olarak yerleşmekteydi. Bu görüşler, sanayileşme sonucu avrupa toplumlarında ortaya çıkan ve gittikçe güçlenen orta tabakanın düşünce anlayışına zamanla yerleşmişti (Durgun, 2014: 93). Avrupa toplumlarındaki bu özgüven patlaması ile birlikte, yerel kültürlerde yaratmak istedikleri kültürel kompleks milliyetçiliğin sirayet ettiği bu yerelerde ters tepkiye yol açmıştır. Yerel kültürler bir taraftan Batının teknik, ilmi gelişmişliği olarak gördükleri medeniyetine öykünürken, diğer yandan bu medeniyetin kendini küçük görmesine öfkeleniyordu. Bu eurosantrik bakış açısına duyulan bu öfke milli kültürler temelinde ulus inşalarına yardımcı olmuştur. Ayrıca, halkın nesiller boyu gündelik hayatını düzenleyen kültürel öğeler aslında günümüzde olduğu gibi kitle iletişim araçları vasıtasıyla yapılan yoğun saldırı altında olmadıklarından değişime karşı hayli dirençliyidiler.

Dışarıdan bir korkusunun olmadığı yükselme çağında Osmanlılar Batı’dan kültür alıntıları yaparken çekinmemişler, yararlı gördükleri Avrupa teknolojisini alıp uygulamışlar, başlangıçtan beri başarılarını, güçlerini arttıran yenilikleri benimsemekte tereddüt etmemişlerdir (İnalçık, 2002: 77-102). Batıya karşı üstün konumda olan ve hiçbir anlamda ona öykünmeyi aklından geçirmeyen Osmanlı, gerekli gördüğünde savaş teknolojisi ve insan kaynağı ithal etmekten çekinmemiştir. Fakat Tanzimat’ın ertesinde Batının sadece teknik olarak değil, bir medeniyet ve kültür olarak üstün olduğunu savunan düşünceler ortaya çıkmaya başlamış, batının yayılmacı yapısına teslim olan aydınlar ilk kültürel erozyonlara sebebiyet vermiştir.

Tanzimattan itibaren içine düşülen darboğazın da etkisi ile Türk aydınları batı medeniyetinin tek çıkar yol olduğunu düşünmüş, toplum için çok hassas bir konu olan İslam’dan uzaklaşmadan doğu medeniyeti ile bağlarını kesmeyi ve yerine batı medeniyetini ikame etmeyi hedef edinmişlerdi. Gökalp Batı medeniyetinin her yerde Doğu medeniyetinin yerini almasını doğal ve zorunlu bir süreç olarak gördüğü için, Türk toplumunda da bu değişimin gerçekleşmesini kaçınılmaz olarak tanımlıyordu. Dolayısıyla Osmanlı medeniyeti sonuçta ortadan kalkacak, onun yerine bir taraftan İslam diniyle beraber bir Türk kültürü, diğer taraftan da Batı medeniyeti geçecektir. “Batılılaşma”nın medeniyetimizin kaçınılmaz bir sonucu olarak içine dâhil olacağı yol olduğunu söylemiştir (Türkdoğan, 1998: 45-46). Osmanlı medeniyetinin neden yıkılmaya mahkum olduğunu açıklarken bunu Osmanlı İmparatorluğunun bütün imparatorluklar gibi geçici bir camiadan ibaret olmasına ve Batı

Medeniyetinin yükseldikçe Doğu Medeniyetini büsbütün ortadan kaldırmak özelliğini elinde bulundurmasına bağlamıştır (Gökalp, 2018: 59).

Yeni bir ulus inşa edilmesi aşamasında stratejik bir rol üstlenmiş olan milli kültür ve medeniyet kavramlarının kullanıcısı olarak Gökalp, Batı Medeniyetinin hakimiyetinin kaçınılmaz olduğunun kabulü ile medeniyetin tarihsel serüvenini de mantıklı bir yöntemle kurgulamış, bunun uygulamasını da Türkçü ideolojiye bırakmıştır. Doğu Medeniyetinin zannedildiği gibi İslam medeniyeti olmadığını, köken itibarıyla Doğu Roma medeniyetinden ibaret olduğunu söylemiştir. Batı Medeniyetinin de Hristiyan medeniyeti değil Batı Roma medeniyetinin bir devamı olduğunu ifade etmiştir. Tarihin doğal akışı içerisinde Doğu Medeniyetinin yerini Batı Medeniyeti alırken, Türkiye'nin de bu “yer değiştirme” sürecinden payına düşeni alacağını savunmuştur. Doğu Medeniyeti dairesinde bulunan Osmanlı Medeniyeti'nin, mutlaka ortadan kalkacağını, onun yerine bir taraftan İslam diniyle beraber bir Türk kültürü, diğer taraftan da Batı Medeniyetinin hakim olacağını söylemiştir. Türkçülüğün vazifesinin de, bir taraftan sadece halk arasında kalmış olan Türk milli kültürünü arayıp bulmak, diğer taraftan Batı Medeniyetini tam ve canlı bir surette alarak milli kültürü aşılacak olduğunu ifade etmiştir (Gökalp, 2018: 59-61).

Ulus inşası projesinde ne kadar başarıya ulaşırsa, etnik sorunların ortaya çıkma riski de o derecede azalır. Başarının ölçütü ise; herkesin tek bir bütünün parçası olduğuna inanması ve sadece ulusal kimliğe sadakat göstermesidir. Bunun pratikteki anlamı ise çoğunlukla farklılıkların ortadan kaldırılarak homojen bir yapının kurulması şeklinde olmuştur (Durgun, 2014: 132). Homojen bir yapı oluşturmak “milli kültür” ün çerçevesi içine nelerin dahil edileceği kararını veren aydın zümresinin sorumluluğu olmalıydı.

Ulus inşasının uygulanan bütünleşme biçimi genellikle asimilasyondur. Azınlığın etnik ve kültürel kimliğini bir biçimde ulusal kimlik içinde eriterek çoğunlukla kaynaşması öngörülmektedir. Yani modern devletler “tek devlet, tek ulus, tek dil” düzlemine oturttukları homojenleştirici ulus inşası politikası aracılığıyla bünyelerindeki bütün nüfusu ortak ulusal kültüre asimile etmeye çalışmaktadırlar. Ulus inşası süreci başta bağımsızlığın sağlanması olmak üzere, ulusal birlik temeline dayalı meşru bir yönetim kurulması, siyasal vatandaşlık, kültür standartlaştırması ile zenginlik ve değerlerin yeniden paylaştırılması gibi değişik aşamaları içermektedir (Durgun, 2014: 129).

5. SONUÇ

Düşünce hayatımıza Tanzimat dönemi aydınları ile giren kültür ve medeniyet kavramları hem bizde hem de dünyada kapsadığı alanlar, anlamlar ve yarattığı algılar açısından netleşmemiş kavramlardır. Bu kavramsal kargaşa içerisinde Türk aydınları da çağdaşları yabancı bilim insanları gibi çalışmalarında farklı yöntemler kullanmışlardır. Kimi eşanlamlı kullanmış, kimi kesin çizgilerle ayırmış kimi de iç içe geçen çerçeveler çizmiştir. Ziya Gökalp'le beraber “kültür”, “milli kültür” formuna bürünmüş ve dağılan imparatorluklar sürecinden payını alan Osmanlı Devleti yerine geçecek olan yeni sitemin ihtiyacı olan ulus inşasının formülünde oldukça kullanışlı bir unsur olarak üstüne düşeni yapmıştır.

Milli kültür aidiyet duygusunu sağlayarak kitleleri millet formuna sokan ve milli birliği ayakta tutan sihirli bir araç olarak kullanılmıştır. Toplumlar arası “sınırlar” ortak

kültürlerin yoğun yerleşimlerine göre çizilmiş, ayrı ayrı milletler, milli kültürlerdeki farklı özellikler yüzünden ortaya çıkmıştır.

Hem Osmanlı Devleti'nin hem de halefi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin son ikiyüz yılda odaklandığı konulardan birisi Batılılaşma çabasıdır. Osmanlı devletinin ilerleyişinin durması arkasından yenilgilerin başlaması ile birlikte model olarak, karşısında yenilgiye uğranılan Batı'nın örnek alınması III. Selim Dönemi ile başlamaktaydı. Savaş alanındaki yenilgileri telafi etmek için, Batının askeri alandaki gelişmelerini tatbik etmek gerektiği düşüncesi ile başlayan batılılaşma hareketi zamanla devlet bürokrasisinin tamamına, adalet sistemine yayılmaktaydı. İmparatorluk döneminde genellikle kurumlar üzerinden çok sistemli olmadan uygulanmaya çalışılan Batılılaşma, Cumhuriyet dönemi ile birlikte devlet politikası olarak topyekûn bir çaba halini almıştır.

Türk aydınının Batılılaşma sorunsalı çerçevesinde baktığı kültür ve medeniyet konusu çözüme ulaşması zor görünen bir tartışma alanıdır. Medeniyet ifadesi ile de son iki yüz yılda Avrupa/Batı Medeniyeti kastedilmiş, Batı Medeniyetinin tatbikinde başarılı olamamak aynı zamanda medeniyet-dışı kalmak olarak algılanmıştır. Birkaç istisna dışında dönemin Türk aydını Batının Medeniyetini kendi toplumu lehine kabul ederken, medeniyetle birlikte gelebilecek kültürel unsurlara karşı tedbirliydi. Kendine ait olmayan değerlerin transferinde aşırıya kaçılmasının yozlaşmaya ve kimlik kargaşasına sebep olacağından korkarak çeşitli vesilelerle uyarıda bulunmaktaydılar. Bu aşamada koruyucu kalkan olarak “Milli Kimlik” kullanılmıştır. Kısacası yeni dönemle birlikte karşılarında çözülmesi gereken bir sorun olarak duran ulus inşasında Batı ilmini kastederek kullanılan “*Medeniyet*” ile yerel değerleri kastederek kullanılan “*Milli Kültür*” birbirini dengeleyen ve denetleyen kavramlar olarak görev yapmıştır.

Şiir kültürdür, şiiri üzerine yazdığımız kağıt ise medeniyettir. Medeniyeti kağıt olarak satın alıp, üzerine kendi şiirlerimizi yazdığımız sürece medeniyet-kültür dengesinde sorunumuz yoktur. Türk aydını Tanzimat döneminde Batıdan “kağıt” yerine daha ziyade “şiir”i almış, erken Cumhuriyet döneminde “kağıt”ı alıp “şiir”i kendi yazmaya çalışmış, 20.yy ın ikinci yarısından itibaren de “kağıt”ı üstündeki “şiir”le beraber almaya başlamıştır. Bu aşamadan sonra Türk aydınında “*kültür değişimleri*” konusu mücadele verilen bir başlık olmuştur.

REFERENCES

- Alistair Rennie, J. P. (2020, Temmuz). Yeni araştırma: İnsanların ne satın alacaklarına nasıl karar verdiği, satın alma yolculuğunun “karmaşık dünyasında” saklı. *Think with Google*.
- Ayverdi, İ. & Topaloğlu, A. (2007). *Kubbealtı lügatı: Türkçe sözlük*. Kubbealtı Neşriyat.
- Banarlı, N. S. (1985). *Devlet ve devlet terbiyesi*. Kubbealtı Neşriyatı Medeniyet.
- Başaran, F. (1975). *Sosyal psikoloji* (Ders notları, çoğaltma). DTCF Felsefe Bölümü.
- Bauman, Z. (2002). *Sosyolojik düşünmek* (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınevi.
- Baykara, T. (1992). *Osmanlılarda medeniyet kavramı ve ondokuzuncu yüzyıla dair araştırmalar*. Akademi Kitabevi.

- Beyatlı, Y. K. (1973). *Çocukluğum, gençliğim, siyasî ve edebi hatıralarım*. Baha Matbaası.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. Ötüken Neşriyat.
- Demirkan, S. (1972). *Bir milletin yarattığı lider Mustafa Kemâl Atatürk*. Belge Yayınları.
- Durgun, Ş. (2014). *Ulus inşası ve milliyetçilik*. Binyıl Yayınevi.
- Eagleton, T. (2011). *Kültür yorumları* (Ö. Çelik, Çev., 2. baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Elias, N. (2000). *Uygarlık süreci C.1* (E. Ateşman, Çev.). İletişim Yayınları.
- Eliot, T. S. (1981). *Kültür üzerine düşünceler* (S. Kantarcıoğlu, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ersoy, M. A. (1990). *Safahat* (Edisyon kritik, M. E. Düzdağ, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Etimoloji Türkçe. (t.y.). <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/>
- Etimoloji Türkçe. (t.y.). *Kültür kelime kökeni, kelimesinin anlamı*. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kültür>
- Etimoloji Türkçe. (t.y.). *Medeni kelime kökeni, kelimesinin anlamı*. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/medeni>
- Giddens, A. (2003). *Sosyoloji* (H. Özel & C. Güzel, Yay. Haz.). Ayraç Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk medeniyeti tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2018). *Türkçülüğün esasları*. Ötüken Yayınları.
- Gökberk, M. A. (1959). Kültür meselesi. *Bilgi Dergisi*, 13(147).
- Göle, N. (1986). *Mühendisler ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Guénon, R. (1980). *Doğu ve Batı* (F. Arslan, Çev.). (Yayınevi eksik, yalnızca şehir var)
- Güngör, E. (1986). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. Ötüken Yayınları.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve kültür*. Remzi Kitabevi.
- Heyd, U. (1980). *Ziya Gökalp: Türk milliyetçiliğinin temelleri* (C. Meriç, Çev.). Sebil Yayınevi.
- İbn Haldun. (1982). *Mukaddime 1* (S. Uludağ, Haz.). Dergâh Yayınları.
- İbn İzari. (1986). *Medine. İslâm ansiklopedisi*. MEB Yayınları.
- İnalçık, H. (2002). Kültür etkileşimi, küreselleşme. *Doğu Batı Dergisi*, 18.
- İnalçık, H. (2007). *Atatürk ve demokratik Türkiye*. Kırmızı Yayınları.
- *İslam ansiklopedisi* (Cilt 28). (Yıl bilgisi eksik, tamamlanmalı).
- Kafesoğlu, İ. (1984). Milli kültür-siyaset ilişkisi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 4.
- Kafesoğlu, İ. (2013). *Türk milli kültürü* (35. baskı). Ötüken Neşriyat.
- Karakoç, S. (1986). *Düşünceler I*. Diriliş Yayınları.
- Karpat, K. (1974). Ziya Gökalp'te yeni bir medeniyet inşası: Ziya Gökalp'ta hars-medeniyet ayrımı. (Yayınevi eksik, İstanbul bilgisi var ama tam künye sağlanmalı)
- Kemal, N. (1974). *Medeniyet. Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi Ü* (Yay. No. 1874). İÜEF Yayınları.
- Meriç, C. (1977). *Bütün eserleri 7: Umrandan uygarlığa*. İletişim Yayınları.
- Özakpınar, Y. (1998). *Kültür ve medeniyet üzerine denemeler*. Ötüken Yayınları.
- Özakpınar, Y. (2002). *İnsan düşüncesinin boyutları*. Ötüken Yayınları.
- Özakpınar, Y. (2009). *Bir medeniyet teorisi: Kültür ve medeniyete yeni bir bakış*. Ötüken Neşriyat.

- Saffet, M. (1933). Kültür inkılabı. * lk  Mecmuası*, 1(5).
- Said Halim Pa a. (1993). *Buhranlarımız ve son eserleri* (M. E. D zda , Haz.).  z Yayıncılık.
- Sami,  . (1996). *Medeniyet-i  sl miyye ( stanbul 1879)* (R. Demir, Haz.). Ankara.
- Sinanoğlu, F. (2011). Kültür ve uygarlık. * stanbul  niversitesi  lahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), Bahar sayısı.
- Süslü, Z. (2003). Şemseddin S mi'nin 'medeniyet'e dair dört makalesi. *Kutadgubilig*.
- Şinasi. (2004). *Bütün eserleri*. Ekin Kitabevi.
- Tomlin, E. W. F. (1959). Kültür nedir? *Türk Yurdu Mecmuası*, 7(10), 275.
- Topçu, N. (2004). *Kültür ve medeniyet*. Dergâh Yayınları.
- Toynbee, A. (1978). *Tarih bilinci* (C. 1). Bates Yayınları.
- Toynbee, A. (1980). *Medeniyet yargılanıyor* (U. Uyan,  ev.). (Yayınevi eksik)
- Turan,  . (2010). *Türk kültür tarihi* (6. baskı). Bilgi Yayınevi.
- Turhan, M. (1969). *Kültür de i meleri*. MEB Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe sözlük*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Türkdoğan, O. (1996). *Milli kültür, modernleşme ve  slam*. Birleşik Yayıncılık.
- Türkdoğan, O. (1998). *Ziya Gökalp sosyolojisinin temel ilkeleri* (2. baskı). M  F Vakfı Yayınları.
-  lken, H. Z. (1948). *Millet ve tarih  uuru*.   EF Yayınları.
- Williams, R. (2006). *Anahtar sözcükler* (S. Kılıç,  ev.).  leti im Yayınları.
- Yılmaz, E. (2009). Erol Güngör ve  zer Ozankaya'da toplumsal de i me kavramına karşılaştırmalı bakış. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*.